

ОСОБЛИВОСТІ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ПРИ ВИВЧЕННІ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

УДК 378.355 (477)

Т. Л. Новікова

Сучасний період розвитку української держави відзначається комплексом трансформаційних процесів у сфері соціально-економічних і політичних відносин, пошуком власного шляху розвитку, створенням принципово нових суспільних взаємозв'язків та соціокультурних цінностей. Зміни, що відбуваються в політичній, економічній і духовній сферах суспільства в останнє десятиліття, зумовлюють радикальні зміни в психології людей, їхніх ціннісних орієнтаціях та вчинках. Численні проблеми, пов'язані із загальною соціокультурною ситуацією, висувають низку нових завдань у сфері військово-культурологічних досліджень. Результати аналізу нормативно-правових документів, у яких сконцентровано вимоги до майбутніх офіцерів-прикордонників, надають можливість зробити висновок, що вони повинні мати не лише досконалі знання професійного характеру, але й сформовану систему особистісних ціннісних орієнтацій, яка є важливим елементом відносин у сучасному суспільстві та професійній сфері [1–4].

Метою статті є висвітлення методики і результатів експериментального дослідження.

З метою досягнення мети нашого дослідження нами організовано та проведено педагогічний експеримент, під час якого здійснено перевірку обґрунтованих педагогічних умов і впроваджено модель формування соціокультурних цінностей майбутніх офіцерів-прикордонників, що передбачає використання основних форм та методів ефективного вдосконалення роботи у цьому напрямку. При організації дослідно-експериментальної роботи було використано рекомендації щодо ефективного проведення педагогічного

експерименту, розкриті у наукових працях А. Алексюка [5], І. Булах [6], М. Нещадима [7], І. Хорєва [8] та ін. Також було використано напрацювання науковців щодо соціальної спрямованості професійної підготовки військових фахівців, що висвітлені у роботах Л. Воротняк [9], Е. Дуб [10], Ю. Захарчишиної [11], В. Ягупова [12] та ін.

З урахуванням основних положень зазначених наукових досліджень ми визначили мету експериментального дослідження:

перевірити достовірність сформульованої нами гіпотези;

з'ясувати місце і роль начального процесу у вищому навчальному закладі (ВНЗ) у процесі соціалізації майбутніх офіцерів;

уточнити зміст кожної педагогічної умови та визначити її значущість при формуванні соціокультурних цінностей;

визначити й обґрунтувати алгоритм формування соціокультурних цінностей у процесі вивчення гуманітарних дисциплін як універсальних чинників соціалізації особистості майбутнього офіцера правоохоронного органу;

визначити методику фіксації та обробки результатів упровадження педагогічних умов, уточнити методику експериментальної роботи, зробити аргументовані висновки про результати проведеної роботи.

Основною базою дослідно-експериментальної роботи було обрано Національну академію Державної прикордонної служби України. Для її виконання було створено експериментальну (ЕГ) і контрольну групи (КГ) на I та II курсах за напрямками підготовки “Філологія” і “Право”. Учасниками експерименту були 8 навчальних груп курсантів, які навчались в академії впродовж 2010–2012 навчальних років, з них 4 групи було обрано як ЕГ та 4 – КГ. Загальна чисельність учасників формувального етапу експерименту в КГ та ЕГ складала 194 курсанти (98 і 96 відповідно). Основною вимогою до процесу підбору та формування груп була необхідність залишити їх без суттєвих кількісних та якісних змін упродовж усього експерименту, що, на нашу думку, надасть змогу отримати достовірні результати роботи.

Для здійснення оціночної діяльності ми також сформували групу експертів, до якої ввійшли науково-педагогічні працівники і командири структурних підрозділів. При виборі кандидатів до експертної групи ми враховували вимоги до такої категорії учасників експерименту: науково-педагогічний стаж у ВНЗ; попередній досвід участі у подібних дослідженнях, експертних групах та методичних комісіях; наявність власних наукових і методичних розробок з проблеми дослідження; рівень обізнаності з принципами та методикою проведення наукових пошуків.

При проведенні констатувального етапу експерименту було сформульовано робочу гіпотезу, відповідно до якої передбачено, що вирішення різних практичних завдань, рольова участь в ігрових ситуаціях при проведенні занять з навчальних дисциплін гуманітарного блоку надають курсантам можливість виявити різні стандарти соціального мислення і поведінки, коректують усталені та формують соціокультурні ціннісні орієнтації, сприяють формуванню вмінь і навичок гнучкої адаптації до умов життєдіяльності, які безперервно змінюються та набувають нового змісту. За нашим припущенням, така превентивно-прогностична функція гуманітарних дисциплін сприяє процесу творчого самоствердження особистості, пізнання загальнолюдських і національних цінностей, формує здатність до самостійного пошуку нових знань, формування вмінь протистояти можливим негативним впливам соціального оточення. При цьому важливо також, що безпосередньо специфіка навчання у ВНЗ надає змогу залучити курсантів до соціально й особистісно значущої діяльності і, відповідно, сприяти успішній соціалізації.

Формувальний етап експерименту передбачав комплексне впровадження у навчально-виховний процес педагогічних умов формування соціокультурних цінностей та проведення заходів, передбачених у розробленій нами моделі, яка є єдністю цільового, організаційно-технологічного і критеріально-діагностичного блоків. При організації формувального експерименту в ЕГ ми залучали курсантів та науково-педагогічний склад до активних форм діяльності, за допомогою яких було: забезпечено усвідомлення ними

значущості соціокультурних цінностей для майбутньої професійної діяльності; здійснено підготовку керівного та науково-педагогічного складу до роботи з формування соціокультурних цінностей; забезпечено мотиваційну потребу у майбутніх офіцерів до професійного самовдосконалення; залучено майбутніх офіцерів-прикордонників до дослідження соціокультурних цінностей представників інших культур у процесі професійної підготовки.

Послідовність процесу формування соціокультурних цінностей подано у вигляді чотирьох етапів. Цей алгоритм повинен піднімати курсантів на новий вищий шабель сформованості соціокультурних цінностей.

Першим етапом є підготовчий, на якому було передбачено ознайомлення курсантів із навчальним матеріалом гуманітарних дисциплін та формування активної позиції викладачів при викладанні ними тем, що будуть мати найбільший вплив на формування соціокультурних цінностей. На цьому етапі також передбачалось виокремлювати ключові поняття, цілі і методики формування всіх компонентів соціокультурних цінностей майбутніх офіцерів.

Призначення другого етапу нашої моделі – когнітивного – стосувалося опанування курсантами певної системи знань та практичних умінь, необхідних для аналітичної діяльності. На цьому етапі було також передбачено: засвоєння досвіду соціального спілкування із включенням курсантів у навчально-пізнавальну діяльність з метою усвідомлення ними змісту професійних завдань, значення їхнього ефективного і правильного вирішення; опанування методик самоаналізу навчальних досягнень та вмінь працювати з великими обсягами інформації.

На третьому етапі моделі формування соціокультурних цінностей – мотиваційному – ми намагались сформувати у курсантів позитивну установку щодо необхідності опанування здобутків світової і національної культури. Зокрема, ми створювали умови для стимулювання у майбутніх офіцерів пізнавального інтересу до засвоєння необхідних знань та потреби у набутті вмінь і навичок усвідомленого використання цих знань.

Четвертий етап – самоактуалізації – передбачає самостійність та творчий підхід до поглиблення набутих знань, удосконалення вмінь і набуття навичок їх використання як механізму соціальної поведінки особистості.

При викладанні гуманітарних дисциплін ми розкривали значення соціокультурних цінностей для майбутньої професійної діяльності. Упровадження цієї педагогічної умови передбачало виняткову увагу на забезпечення максимальної адекватності змісту навчальної діяльності в аспекті розкриття майбутніх завдань та функцій професійної діяльності офіцерів-прикордонників. Оскільки професійний інтерес є одним із центральних мотивів, який забезпечує активізацію пізнавальної діяльності майбутніх офіцерів, ми при організації формувального етапу експерименту звертали увагу курсантів на необхідність засвоювати професійні знання і вміння, а також на їхнє значення в оперативно-службовій діяльності. Ми враховували, що рушійною силою процесу професійного розвитку є прагнення особистості до інтеграції у соціокультурне середовище через участь у діяльності військового середовища. На заняттях навчальний матеріал відображав різні аспекти майбутньої професії, розкривав її зміст, що сприяло розвитку фахівця і, водночас, цей матеріал був пов'язаний з життєвими планами та перспективами, забезпечував мотиваційні потреби майбутніх офіцерів. Саме за таких умов, усвідомлюючи необхідність відповідати вимогам майбутнього правоохоронця, курсанти намагалися досягти відповідного рівня знань.

При викладанні гуманітарних дисциплін ми звертали увагу на індивідуальні, національні і загальнолюдські цінності, що зумовило інтеграцію змісту навколо певних аксіологічних проблем. Організація аудиторної та самостійної роботи відповідно до завдань формувального етапу експерименту ґрунтувалася на позиції автора стосовно того, що ціннісна сфера особистості є багатогранною, а духовні цінності постійно перебувають у взаємодії. При цьому ми брали до уваги те, що організувати цілеспрямований вплив на розвиток і формування лише однієї, конкретної цінності не вдається можливим.

Мотиваційну потребу курсантів до професійного самовдосконалення ми забезпечували через створення початкової мотивації, зокрема через формулювання нового завдання чи проблеми, зосередження уваги на попередніх результатах, наголошенні на прикладних аспектах майбутньої діяльності, можливості дослідження нових обставин, конструктивному вирішенні конфліктних ситуацій, важливості набуття знань з метою формування соціальних установок, а також через створення ситуацій зацікавленості й здивування. Наступним етапом було підвищення та підсилення мотивації через використання завдань різного рівня складності, альтернативної можливості вирішення їх кількома способами. Ми також звертали увагу на те, щоб курсанти, які були менш підготовленими, могли вирішувати аналогічні за змістом завдання. Це допомагало їм зосередити увагу на одному з видів завдань, які було сформульовано на основі подання суперечливих фактів. Такі завдання курсанти вирішували із цікавістю. Ми враховували, що при сприйнятті суперечливого, а іноді й абсолютно протилежного за змістом, матеріалу або відомостей про взаємовиключні предмети або процеси в особи виникає здивування і негайне бажання знайти правильне рішення. Саме такі ситуації стимулювали курсантів до самостійного пошуку відповідей не лише у підручниках, але й шляхом звернення до інших джерел інформації, зокрема до бібліотечних каталогів, Інтернет-ресурсів тощо.

Важливого значення при організації формувального експерименту ми приділяли підготовці керівного та науково-педагогічного складу до роботи з формування соціокультурних цінностей у майбутніх офіцерів. Упровадження цієї умови безпосередньо пов'язано з розумінням науково-педагогічними працівниками можливостей навчального середовища ВНЗ щодо формування соціокультурних цінностей, опануванням ними необхідних знань про ці цінності, усвідомленням цілей і принципів соціалізації особистості, розумінням необхідності духовно-морального виховання майбутніх офіцерів, правильною оцінкою своїх можливостей, опануванням технології формування цінностей при викладанні гуманітарних дисциплін, а також з творчим та виваженим

підходом до вибору форм і методів організації навчальної діяльності, прогнозуванням можливих труднощів та адекватною оціночною діяльністю за результатами навчальної взаємодії. Важливе значення для підвищення педагогічної майстерності викладачів щодо формування соціокультурних цінностей майбутніх офіцерів мали організовані міжкафедральні наради і круглі столи. Так, зокрема, учасники зібрань готували виступи-повідомлення, базуючись на власному педагогічному досвіді формування ціннісного ставлення курсантів до соціальних явищ. На них обговорювались можливі проблеми в організації навчального процесу в цьому напрямку, здійснювались узагальнення практики та формулювались висновки і пропозиції. На таких заходах було запропоновано методику організації проведення окремих видів занять та оприлюднено методичні рекомендації науково-педагогічному складу.

Також з метою більш результативного формування соціокультурних цінностей ми залучали майбутніх офіцерів-прикордонників до пізнання соціокультурних цінностей представників інших культур. Практична складова експериментального дослідження містила деталізацію мети навчальної діяльності з навчальної дисципліни “Культурологія” і зміщення акценту із системного накопичення знань про основні поняття, цінності, норми поведінки на вироблення та розвиток умінь їх використання у практичних ситуаціях. З цією метою ми формулювали мету заняття – формування здатності майбутніх офіцерів вести діалог з представниками інших держав. При організації колективної діяльності ми пропонували навчальні завдання різної складності, які були спрямовані на збір, узагальнення й інтерпретацію матеріалу, що допомагало обрати форму комунікації, прийнятну для запропонованої ситуації і для конкретного співрозмовника. Курсанти закріплювали та систематизували вміння відстоювати власну думку, коректно обґрунтовуючи свою позицію, вміння сприймати і поважати позицію іншої людини, адекватно сприймати критику у свій бік, прогнозувати можливі проблеми під час спілкування та вживати заходів щодо їхнього попередження, розвивати здатності шукати компроміс у критичних ситуаціях, нести відповідальність за результати

комунікації, критично аналізувати свої дії з метою подальшої їх корекції, прийняття обґрунтованих і виважених рішень.

Після вжиття основних заходів з перевірки дієвості обґрунтованих педагогічних умов та апробації розробленої моделі при викладанні дисциплін гуманітарного блоку було здійснено повторну перевірку рівнів сформованості соціокультурних цінностей майбутніх офіцерів-прикордонників і співставлено отримані результати з результатами попередньої діагностики. Динаміку рівнів сформованості соціокультурних цінностей узагальнено та викладено у таблиці.

Таблиця

Динаміка рівнів сформованості соціокультурних цінностей курсантів експериментальних та контрольних груп

Критерії	На початок формувального експерименту					
	Низький		Середній		Високий	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Пізнавально-орієнтаційний	31	33	45	44	22	19
Емоційно-мотиваційний	32	28	47	48	19	20
Рефлексивно-діяльнісний	30	29	45	44	23	23
	Після формувального експерименту					
Пізнавально-орієнтаційний	29	22	45	45	24	29
Емоційно-мотиваційний	28	19	47	49	23	28
Рефлексивно-діяльнісний	29	23	48	44	21	29

Результати проведеного дослідження свідчать, що в ЕГ, на відміну від КГ, відбулись важливі зміни. Так, порівняно з результатами, отриманими на початку формувального експерименту, наприкінці цього етапу переважна більшість курсантів ЕГ за пізнавально-орієнтаційним критерієм має середній і високий рівень сформованості соціокультурних цінностей (45 та 29 осіб відповідно), тоді як на початку експерименту кількість курсантів із середнім і високим рівнем дорівнювала 44 та 19 осіб відповідно; за емоційно-мотиваційним критерієм середній і високий рівень мають 49 та 28 курсантів відповідно (на початку експерименту їх кількість становила 48 і 20 осіб); за рефлексивно-діяльнісним критерієм середній рівень було виявлено у 44 курсантів, високий – у 29 курсантів (на початку експерименту 44 курсанти відповідали середньому рівню та 19 курсантів – високому). Слід зазначити

також, що стосовно кількості курсантів ЕГ із низьким рівнем сформованості соціокультурних цінностей також відбувся значний перерозподіл за критеріями сформованості соціокультурних цінностей за рахунок збільшення курсантів із високим і середнім рівнем.

Отже, кількісна математична і статистична обробка результатів нашого дослідження після проведених формувальних заходів за допомогою критерію Колмогорова-Смирнова переконливо свідчить про правильність сформульованого припущення про те, що впровадження розробленої моделі соціокультурних цінностей надасть можливість суттєво підвищити рівень їх сформованості у майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України. Результати організації експериментальної роботи надають змогу стверджувати, що ця робота буде результативною за умови впровадження в навчальному процесі таких педагогічних умов: усвідомлення значущості соціокультурних цінностей для майбутньої професійної діяльності; підготовка керівного та науково-педагогічного складу до роботи з формування соціокультурних цінностей; забезпечення мотиваційної потреби у майбутніх офіцерів до професійного самовдосконалення; залучення майбутніх офіцерів-прикордонників до дослідження соціокультурних цінностей представників інших культур у процесі професійної підготовки.

Вважаємо, що проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування соціокультурних цінностей у майбутніх офіцерів правоохоронного органу в процесі професійної підготовки у ВНЗ. Можливими актуальними напрямками подальших наукових пошуків може бути розробка методики формування соціокультурних цінностей офіцерів в умовах проходження служби в органах охорони державного кордону.

Список використаної літератури

1. Про Концепцію розвитку Державної прикордонної служби України на період до 2015 року: Указ Президента України від 19 черв. 2006 р. № 546/2006 [Електронний ресурс] // Комп'ютерна інформаційно-правова система "Ліга". – Режим доступу : www.liga.net.

2. Про затвердження інструкції про організацію освітньої діяльності у вищих військових навчальних закладах Збройних сил України та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів України : Наказ Міністерства оборони України та Міністерства освіти і науки України від 04 трав. 2005 р. № 221/291.

3. Статути Збройних Сил України. – К. : Атіка, 2008. – 432 с.

4. Інструкція з організації оперативно-службової діяльності відділу прикордонної служби Державної прикордонної служби України. Частина I (відділ прикордонної служби). – Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2010. – 176 с.

5. Алексюк, А. М. Педагогіка вищої освіти України: Історія. Теорія / Алексюк А. М. – К. : Либідь, 1998. – 554 с.

6. Булах, І. Е. Діагностика рівня знань та різних методів вимірювання / Булах І. Е. // Нові технології навчання. – К., 1995. – С. 158–162.

7. Нещадим, М. І. Військова освіта України: історія, теорія, методологія, практика : монографія / Нещадим М. І. – К. : Київс. ун-т, 2003. – 852 с.

8. Хорев, І. О. Методи математичної статистики у педагогіці : навч. посіб. / І. О. Хорев. – К. : ВГІНАОУ, 2000. – 88 с.

9. Воротняк, Л. І. Особливості педагогічної технології формування полікультурної компетенції магістрів у вищих педагогічних навчальних закладах / Воротняк Л. І. // Педагогічний дискурс : зб. наук. пр. / гол. ред. Сиротенко А. Й. – Хмельницький : ХГПА, 2008. – С. 48–53.

10. Дуб, В. Г. Ціннісні орієнтації як детермінанта соціалізації особистості / Дуб В. Г. // Наук. вісн. Миколаїв. держ. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського : зб. наук. пр. Сер. “Психологічні науки” / за ред. С. Д. Максименка, Н. О. Євдокимової. – Миколаїв : МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2012. – Т. 2, вип. 8. – С. 99–104.

11. Захарчишина, Ю. М. Соціокультурна спрямованість професійної підготовки офіцерів-миротворців / Ю. М. Захарчишина // Українська полоністика / гол. ред. А. Герасимчук. – К., 2010. – Вип. 6. – С. 122–126.

12. Ягупов, В. В. Педагогіка : навч. посібник / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.

Рецензент: доктор педагогічних наук, доцент Діденко О. В.